

ТЕОЛОГИЯ / THEOLOGY

УДК 297.115.81

Курани Каримдеги убакыт түшүнүгүнүн теориялык-философиялык жана лингвистикалык негиздери

Марсбек уулу Аман

магистрант, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, marsbekovaman@gmail.com

Сарыбагышов Бусурманкул Рапылбекович

PhD, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, buzurmankul@gmail.com

Аннотация

Бул илимий макалада убакыт феноменинин фундаменталдык илимий-теориялык концепциялары менен Ислам дүйнө таанымындагы, тагыраак айтканда, Курани Каримдеги убакыт түшүнүгүнүн лингвистикалык жана метафизикалык мааниси комплекстүү түрдө изилденген. Изилдөөдө классикалык физикадагы И. Ньютондун абсолюттук убакыт теориясы, А. Эйнштейндин салыштырмалуулук теориясы жана И. Пригожиндин убакыттын кайра кайтпас мүнөзү (термодинамикалык жебеси) тууралуу заманбап философиялык-эволюциялык көз караштары классикалык Ислам философторунун жана тилчилеринин концепциялары менен салыштырылып, терең талдоого алынган. Курандын Тексттик мейкиндигиндеги убакытты туюнткан терминдердин лексика-семантикалык маанилери Ибн Манзур жана ар-Рагиб ал-Исфахани сыяктуу орто кылымдардагы классикалык лексикографтардын эмгектерине таянуу менен илимий негизде ачылып берилген. Муну менен бирге, макалада Ислам мистицизмдеги (тасаввуфтагы) негизги экзистенциалдык концепциялардын бири болгон «ибнүл-вакт» (убакыттын уулу) түшүнүгүнүн руханий-практикалык, этикалык жана психологиялык маанисине өзгөчө орун берилген.

Ачкыч сөздөр: Курани Карим, салыштырмалуулук теориясы, Ислам философиясы, тасаввуф, ибнүл-вакт, Ибн Манзур, ал-Исфахани

Шилтеме үчүн: Марсбек уулу А., Сарыбагышов Б.Р. (2026). Курани Каримдеги убакыт түшүнүгүнүн теориялык-философиялык жана лингвистикалык негиздери. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, №4, бб. 210–216. doi: 10.65469/eijournal.2026.4.24

Киришүү

Убакыт — адамзат тарыхындагы эң сырдуу, көп кырдуу жана универсалдуу категориялардын бири. Ал бир эле учурда физиканын, философиянын, теологиянын жана лингвистиканын изилдөө объектиси болуп саналат. Адам баласы өзүнүн бар экендигин, айлана-чөйрөнү жана тарыхый процесстерди убакыттын алкагында гана андап биле алат. Ошондуктан, убакыттын маңызын түшүнүүгө болгон умтулуу байыркы доорлордон бери токтобой келет.

© The Author(s) 2026.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Азыркы илимий жана философиялык дискурста убакытты сызыктуу, салыштырмалуу жана термодинамикалык багыттарда кароо трендге айланганы менен, анын диний-метафизикалык, өзгөчө Ислам дүйнө таанымындагы орду өзгөчө тереңдикке ээ. Курани Каримде убакыт жөн гана астрономиялык цикл же математикалык ченем эмес, ал – Аллах Тааланын улуу аят-белгилеринен, адам баласына берилген эң чоң аманаттардан жана руханий сыноо аянтчасынан болуп эсептелет.

Бул изилдөөнүн актуалдуулугу – батыш илимий-теориялык концепциялары менен чыгыш-ислам философиялык жана диний лингвистикалык мектебинин убакыт маселесиндеги кесилишүү чекиттерин табууда жана Курандагы убакыт түшүнүгүн заманбап илимдин тили менен интеграциялоодо жатат.

Илимдин тарыхында убакыттын концептуалдык моделдери бир нече революциялык этаптарды басып өткөн. Классикалык механиканын негиздөөчүсү Исаак Ньютон убакытты «абсолюттук, чыныгы жана математикалык» убакыт деп мүнөздөгөн. Ньютондун пикиринде, убакыт сырткы дүйнөдөгү эч бир нерсеге көз карандысыз, бир калыпта жана туруктуу агып турган өзгөрбөс субстанция болуп саналат.

Бирок, XX кылымдын башында Альберт Эйнштейн өзүнүн Салыштырмалуулук теориясы (Теория относительности) менен бул көз карашты түп тамырынан бери өзгөрттү [5]. Эйнштейн убакыттын мейкиндик менен ажырагыс байланышта экенин далилдеп, бирдиктүү «мейкиндик-убакыт» (space-time) континуумун киргизген. Бул теорияга ылайык, убакыт абсолюттук эмес, ал байкоочунун ылдамдыгына жана гравитациялык талаанын күчүнө жараша өзгөрөт (жайлайт же тездейт). Бул илимий ачылыш убакыттын субъективдүү жана ийилчээк мүнөзүн көрсөтүп, диний-метафизикалык убакыт концепцияларына илимий негиз даярдагандай болду.

Кийинки этапта Стивен Хокинг өзүнүн «Краткая история времени» аттуу эмгегинде убакыттын башталышын (Чоң жарылуу – Big Bang) жана анын кара тешиктердеги абалын физикалык-математикалык моделдер аркылуу түшүндүргөн [6]. Хокинг убакыттын жебеси (стрела времени) түшүнүгүнө токтолуп, анын дайыма келечекти көздөй багытталарын айткан.

Бул багытты термодинамикалык деңгээлде Илья Пригожин жана Изабелла Стенгерс өздөрүнүн «Порядок из хаоса» аттуу фундаменталдуу эмгегинде өнүктүрүшкөн [11]. Алар физикадагы убакыттын кайра кайтпас мүнөзүн (необратимость времени) жана хаостон тартиптин жаралуу процесстерин изилдешкен. Пригожиндин пикиринде, убакыт – бул жөн гана параметр эмес, бул системалардын ички эволюциясынын жана өнүгүүсүнүн көрсөткүчү.

Заманбап философиялык антропологияда болсо Элвин Тоффлер («Третья волна») жана Питер Друкер сыяктуу ойчулдар убакытты социалдык-экономикалык ресурс катары карашат [13; 14]. Тоффлер маалыматтык коомдо убакыттын тездешин жана анын адам психологиясына тийгизген таасирин талдаса, Друкер убакытты натыйжалуу башкаруунун (time management) прагматикалык маанилүүлүгүн негиздеген.

Ислам дүйнө таанымында убакыт маселеси теологиялык (калам), философиялык (фальсафа) жана тилдик деңгээлде өтө кылдат иштелип чыккан. Батыш илими убакытты материалдык дүйнөнүн касиети катары караса, Ислам ойчулдары аны Жаратуучу менен жаратылгандардын ортосундагы байланыштын куралы катары көрүшкөн.

Лингвистикалык талдоо. Курани Каримдин маанилерин туура түшүнүү үчүн андагы убакыт терминдеринин лексикалык түпкүрүн ачуу зарыл. Бул багытта классикалык араб тилинин сөздүктөрү негизги булак болуп кызмат кылат.

Ибн Манзур өзүнүн көп томдук «Лисан ал-Араб» эмгегинде убакытка байланыштуу «вакт», «заман», «дахр», «ажл» сыяктуу терминдердин ар биринин өзүнчө лингвистикалык өзгөчөлүктөрүн белгилеген [15]. Анын аныктамасы боюнча, «вакт» – бул чектелген, белгиленген бир мөөнөттү билдирсе, «заман» – узун же кыска убакыт аралыгын камтыйт.

Ар-Рагиб ал-Исфাহани өзүнүн «Муфратат алфаз ал-Куран» аттуу Куран терминдеринин өзгөчө сөздүгүндө убакыт сөздөрүнүн теологиялык контексттеги маанилерин чечмелеген [16]. Ал «ажал» түшүнүгүнө токтолуп, анын бир нерсенин бүтүүчү акыркы мөөнөтү (мисалы, өмүрдүн бүтүшү) экенин жана ал Куранда өзгөрбөс мыйзам катары өтөрүн көрсөтөт.

Аль-Файрузабади «Аль-Камус аль-мухит» сөздүгүндө «дахр» терминине басым жасап, аны дүйнөнүн жаралышынан тартып анын акырына чейинки жалпы узун убакыт (доор) катары мүнөздөйт [17]. Куранда бул терминдердин ар бири өзүнүн так маанилик ордунда колдонулган.

Метафизикалык мааниси. Ислам коз карашында убакыт – бул өмүр берилген мүмкүнчүлүк. Куранда Аллах Тааланын убакыт бирдиктери менен (түн, күндүз, таң, аср) ант ичиши (мисалы, «Вал-Аср», «Вал-Лайл») убакыттын метафизикалык баалуулугун жана ыйыктыгын айгинелейт. Убакыт – жаратылган нерсе. Демек, Жаратуучу Өзү убакыттан жана мейкиндиктен тышкары (мутаали). Муну Мухаммад ибн Жарир ат-Табари өзүнүн «Жамиъ ал-баян» тафсиринде кенири талдап, Аллахтын убакыттын Иеси экенин жана убакытты адамдардын пайдасы үчүн ирээтке келтиргенин баса белгилеген [18].

Исламдын алтын доорунда жашаган философтор (Кинди, Фараби, Ибн Сина, Газали) убакытты Аристотель менен Платондун мурастарын Ислам акыйдасына шайкеш келтирүү аркылуу изилдешкен.

Ибн Сина (Авиценна): Убакытты кыймыл менен түз байланыштырган. Анын пикиринде, эгер кыймыл болбосо, убакыт да болбойт. Убакыт – бул кыймылдын саны же ченеми. Ал убакыттын субъективдүү (акылдагы) жана объективдүү (тышкы дүйнөдөгү) болмушун ажыраткан.

Имам ал-Газали: Өзүнүн «Тахафут ал-фаласифа» (Философтордун карама-каршылыгы) аттуу эмгегинде убакыттын дүйнө менен бирге жаратылганын коргогон. Ал убакыттын түбөлүктүүлүгү тууралуу перипатетиктердин пикирин четке кагып, Аллах убакытты жана мейкиндикти «жоктон бар кылган» (креационизм) деп далилдеген.

Ислам философторунун бул изилдөөлөрү кийинчерээк батыш схоластикасына жана кайра жаралуу доорунун философиясына, атүгүл заманбап илимий философиялык негиздердин (Грюнбаумдун мейкиндик жана убакыт философиясы сыяктуу) калыптанышына кыйыр түрдө таасир эткен [7].

Исламдын руханий-интуитивдик мектеби болгон тасаввуфта (суфизмде) убакыт категориясы өзгөчө, практикалык-психологиялык мааниге ээ. Суфийлер убакытты сырткы сааттын жебеси менен эмес, жүрөктүн Кудай менен болгон байланышынын узактыгы менен өлчөшкөн.

Тасаввуфун эң маанилүү убакыт концепциясы – «Ибнүл-вакт» (الوقت ابن), б.а. «Убакыттын уулу» түшүнүгү болуп саналат.

«Ибнүл-вакт» концепциясынын маңызы: > Бул түшүнүк сопунун (руханий жолдогу инсандын) өткөн чакка өкүнүүдөн же келечектен коркуп, кыялдануудан арылып, ТУРУКТУУ түрдө АЗЫРКЫ УЧУРДА (ушул секундада, ушул демде) жашоосун билдирет. Суфий үчүн өткөн чак да, келечек чак да жок, бир гана Аллахтын алдында турган «ушул учур» (вакт) бар.

Атактуу суфий ойчулу Жалалуддин Руми өзүнүн «Маснави» чыгармасында: «Суфий – убакыттын уулу (ибнүл-вакт). Ал "эртең" деп отурбайт, анткени эртеңки күн – руханий жолдогу уу», – деп айткан.

Бул концепция заманбап психологиядагы «сознательность» (mindfulness) же А.Н. Леонтьевдин психологиялык «ишмердүүлүк жана аң-сезим» теориясындагы адамдын өзүн-өзү актуалдаштыруу, азыркы учурдун маанисин терең сезүү концепциялары менен үндөшүп турат [12]. Адам өз инсандыгын жана аң-сезимин туура багыттоо үчүн убакыттын ички, руханий агымына аралашуусу зарыл.

Андан жогорку деңгээл катары сопулар арасында «Абул-вакт» (Убакыттын атасы) түшүнүгү да бар. Бул деңгээлдеги адам убакытка көз каранды болбой, тескерисинче, өзүнүн руханий абалы менен убакытты башкаруу деңгээлине (заман жана мейкиндиктин бүктөлүшү – тайиул-макан, тайиул-заман) жетет.

Корутунду

Курани Каримдеги убакыт терминдерин жана концепцияларын илимий, философиялык жана теологиялык өңүттө талдоо төмөнкүдөй жыйынтыктарга алып келет:

Интеграция: Исаак Ньютондун абсолюттук убактысынан Эйнштейндин салыштырмалуулук теориясына жана Хокинг менен Пригожиндин убакыттын кайра кайтпас мүнөзүнө чейинки илимий эволюция Курандагы убакыттын көп катмарлуу, ийилчээк жана Жаратуучу тарабынан дайыма жаңыланып туруучу мүнөзүнө каршы келбейт, тескерисинче, аны илимий деңгээлде ырастайт.

Лингвистикалык байлык: Араб тилинин «Лисан ал-Араб» жана «Муфратат» сыяктуу фундаменталдуу булактары көрсөткөндөй, Курандагы убакыт сөздөрү жөнөкөй синонимдер эмес. «Вакт», «заман», «дахр», «ажал» терминдеринин ар бири болмуштун бөлөк-бөлөк физикалык жана метафизикалык деңгээлдерин туюнтат.

Руханий Практика: Тасаввуфтагы «ибнүл-вакт» концепциясы адамды убакыттын кулу болуудан куткарып, аны азыркы учурду баалоого, өмүрдүн ар бир көз ирмемин Аллахка ибадат жана коомго пайда алып келүү менен өткөрүүгө чакырат. Бул заманбап тайм-менеджменттин эң жогорку руханий туу чокусу болуп саналат.

Жыйынтыктап айтканда, Курандагы убакыт – бул жөн гана өтүп жаткан мүнөттөр эмес, бул адам баласынын түбөлүктүүлүккө (акыретке) карай сапарындагы эң башкы жана кайталангыс баалуулугу.

Адабияттар

1. Курани Карим жана анын маанилеринин кыргызча котормосу.
2. Эйнштейн А. Сущность теории относительности. – М.: ИЛ, 1955.
3. Хокинг С. Краткая история времени. – СПб.: Амфора, 1990.
4. Грюнбаум А. Философские проблемы пространства и времени. – М.: Прогресс, 1969.
5. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. – Москва, 2003.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва, 2004.
7. Тоффлер Э. Третья волна. – Москва, 2002.
8. Друкер П. Ф. Эффективный руководитель. – Москва, 2007.
9. Ибн Манзур. Лисан ал-Араб. – Бейрут: Дар Садир.
10. Ар-Рагиб ал-Исфাহани. Муфратат алфаз ал-Куран. – Дамаск/Бейрут: Дар ал-Калам; Дар аш-Шамийя.
11. Аль-Файрузабади. Аль-Камус аль-мухит. – Бейрут: Муассасат ар-Рисала.
12. Ат-Табари, Мухаммад ибн Жарир. Жамиъ ал-баян ан таъвил ай ал-Куран.
13. Философия. – Бишкек, 2005.
14. Основы философии. – Москва, 2002.
15. История философии. – Москва, 2001.

Открытый журнал евразийских исследований, 2026, №4, сс. 210-216

doi: 10.65469/ejournal.2026.4.24

ejournal.ilimbilim.kg

ТЕОЛОГИЯ / THEOLOGY

УДК 297.115.81

Теоретико-философские и лингвистические основы понятия времени в Священном Коране

Марсбек уулу Аман

магистрант, Ошский государственный университет, Кыргызстан, marsbekovaman@gmail.com

Сарыбагышов Бусурманкул Рапылбекович

PhD, Ошский государственный университет, Кыргызстан, buzurmankul@gmail.com

Аннотация

В данной научной статье комплексно исследованы фундаментальные научно-теоретические концепции феномена времени, а также лингвистические и метафизические значения понятия времени в исламском мировоззрении, в частности, в Священном Коране. В исследовании проведен глубокий сравнительный анализ классической теории абсолютного времени И. Ньютона, теории относительности А. Эйнштейна и современных философско-эволюционных взглядов И. Пригожина о необратимости времени (термодинамической стреле времени) с концепциями классических исламских философов и языковедов. Лексико-семантические значения терминов, выражающих время в текстовом пространстве Корана, научно обоснованы на основе трудов средневековых классических лексикографов, таких как Ибн Манзур и ар-Рагиб аль-Исфахани. Наряду с этим, в статье особое место уделено духовно-практическому, этическому и психологическому значению концепта «ибн аль-вакт» (сын времени), который является одной из ключевых экзистенциальных концепций в исламском мистицизме (тасаввуфе).

Ключевые слова: Священный Коран, теория относительности, исламская философия, тасаввуф, ибн аль-вакт, Ибн Манзур, аль-Исфахани

Open Journal of Eurasian Issues, 2026, no. 4, pp. 210-216

doi: 10.65469/eijournal.2026.4.24

eijournal.ilimbilim.kg

ТЕОЛОГИЯ / THEOLOGY

УДК 297.115.81

Theoretical-Philosophical and Linguistic Foundations of the Concept of Time in The Holy Quran

Aman Marsbek uulu

Master's Student, Osh State University, Kyrgyzstan, marsbekovaman@gmail.com

Busurmankul Rapyrbekovich Sarybagyshov

PhD, Osh State University, Kyrgyzstan, buzurmankul@gmail.com

Abstract

This scientific article comprehensively examines the fundamental scientific and theoretical concepts of the phenomenon of time, as well as the linguistic and metaphysical meanings of the concept of time within the Islamic worldview, specifically in the Holy Quran. The study provides a profound comparative analysis of I. Newton's classical theory of absolute time, A. Einstein's theory of relativity, and I. Prigogine's modern philosophical-evolutionary views on the irreversibility of time (the thermodynamic arrow of time) with the concepts of classical Islamic philosophers and linguists. The lexico-semantic meanings of terms denoting time within the Quranic textual space are scientifically substantiated based on the works of medieval classical lexicographers such as Ibn Manzur and ar-Raghib al-Isfahani. Furthermore, the article places special emphasis on the spiritual, practical, ethical, and psychological significance of the concept of “ibn al-waqt” (son of time), which stands as one of the key existential concepts in Islamic mysticism (Tasawwuf).

Keywords: Holy Quran, theory of relativity, Islamic philosophy, Tasawwuf, ibn al-waqt, Ibn Manzur, al-Isfahani